

บทที่ 5

สรุปการวิจัย

ด้วยเหตุที่พุทธปรัชญามีข้อสมมติฐานเบื้องต้นที่ได้จากประสบการณ์ว่า มนุษย์มีความทุกข์ และเห็นว่าความทุกข์เป็นปัญหาที่สำคัญในชีวิตนั้นเกิดขึ้นจากการมีความเข้าใจผิดและการยึดมั่น พุทธปรัชญาจึงมุ่งไปในเรื่องของการดับทุกข์ โดยการสอนให้มนุษย์รู้เท่าทันความเป็นจริงตามธรรมชาติของโลกและชีวิตว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ การเข้าไปยึดติดสิ่งเหล่านั้นเป็นการหลงผิดที่ทำให้เกิดทุกข์ จนกล่าวได้ว่า พุทธปรัชญานั้นเป็นปรัชญาแห่งการปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาของชีวิตมากกว่าที่จะสร้างหลักการ ความคิด หรือทฤษฎีที่สมเหตุสมผล

เนื่องจากพุทธปรัชญาทั้งระบบเน้นความสำคัญในเรื่องการดับทุกข์ ความรู้ตามหลักพุทธธรรมจึงไม่ได้เป็นเป้าหมายในตัวเอง หากแต่เป็นวิถีทาง (means) ที่จะนำไปสู่การปฏิบัติให้ถึงเป้าหมาย คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง คุณค่าของความรู้ตามนัยนี้จึงอยู่ที่การนำมาซึ่งความเข้าใจที่ถูกต้อง และชี้้นำพฤติกรรมให้เป็นไปในแนวทางที่ถูกต้องสอดคล้องกับการดำเนินชีวิตในลักษณะที่จะนำไปสู่การดับทุกข์

จากรายละเอียดที่ได้แสดงและวิเคราะห์แล้วในบทก่อน ๆ เราจะเห็นได้ว่า พุทธปรัชญาเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์ประสบการณ์ และศึกษาเฉพาะสิ่งที่รู้ได้ (cognizable) ด้วยประสบการณ์ โดยวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ คือ วิธีประจักษ์ด้วยประสบการณ์ (empirical method) ของตน ตามวิธีการนี้ ความรู้นั้นได้มาจากประสบการณ์ทั้งสิ้น กล่าวคือ ความทุกข์ซึ่งเป็นข้อสมมติฐานเบื้องต้นของพุทธปรัชญานั้นเป็นสิ่งที่เราประสบ รับรู้ได้ด้วย

ประสบการณ์ และแม้กระทั่ง นิพพาน หรือการดับทุกข์ซึ่งเป็นเป้าหมายนั้นก็ เป็น
ภาวะที่จะรู้ได้ด้วยประสบการณ์ แต่เป็นประสบการณ์เฉพาะตัวที่สูงกว่าระดับ
ประสาทสัมผัส อันเป็นการรู้แจ้งหรือหยั่งรู้ด้วยปัญญา

นอกจากนั้นแล้ว การให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของพุทธปรัชญา
ยังจะสะท้อนให้เห็นได้ในทรรศนะของพุทธปรัชญาในเรื่องของประสบการณ์
(experience) การรับรู้ (perception) การพิสูจน์ได้ว่าจริงด้วย
ประสบการณ์ของตน (verification) และการใช้เหตุผลที่มีพื้นฐานอยู่บน
ประสบการณ์ (inference based on experience)

สำหรับพุทธปรัชญา การรู้ที่ไม่สอดคล้องตรงตามความเป็นจริงนั้น
ไม่อยู่ในข่ายที่จะจัดได้ว่าเป็นความรู้ ดังนั้นการรู้ที่ประกอบด้วยวิชชา
ตมฺหา อันเป็นการรู้ที่ยึดติดอยู่กับอารมณ์ อคติส่วนตนซึ่งทำให้บุคคลมองเห็น
สิ่งต่าง ๆ คลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงและไม่ใช้การรู้ที่บริสุทธิ์ คือไม่ใช่
รู้เพื่อรู้ แต่รู้เพื่อสนองความต้องการ ความยึดติดของตน ยกตัวอย่างเช่น
ของสิ่งหนึ่งเป็นสีขาว แต่เราไม่เห็นสีขาวเป็นสีขาว กลับเห็นมันเป็นสีเหลือง
สีแดง ตามที่เราอยากให้มีมันเป็นหรือไม่อยากให้มีมันเป็น การรู้การเห็น
เช่นนี้แม้จะเป็นการรู้เห็นจริง ๆ แต่สิ่งที่รู้ที่เห็นนั้นไม่จัดว่าเป็นจริง จึงไม่
อาจจัดได้ว่าเป็นความรู้

ความรู้ตามนัยของพุทธปรัชญาไม่ว่าจะเป็นระดับใด จะต้องมียุคสมบัติ
หนึ่งซึ่งจัดเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของสิ่งที่จะจัดว่าเป็นความรู้ได้ คือ ความเชื่อที่
เป็นจริง โดยในทั้ง 2 ระดับนั้นมันจะต้องผ่านการพิสูจน์ทดสอบให้ประจักษ์
แก่ตนแล้วว่าจริงด้วยประสบการณ์ของตนเอง และการรู้ใดหากไม่ใช่การรู้แบบ
ยถาภูตัง แล้วจะจัดเป็นความรู้ตามนัยของพุทธปรัชญาไม่ได้เลย

ความรู้ที่ถูกต้องแท้จริง (valid knowledge) ในพุทธปรัชญานั้น จะต้องเป็นการรู้การเห็นที่ตรงตามความเป็นจริง (ยถาภูตัง) คือรู้เห็นตามธรรมชาติหรือธรรมชาติที่มันเป็น โดยการรู้นั้นก็ได้มีกล่าวไว้ชัดเจนว่าจะต้องเป็นประสบการณ์ของตน กล่าวคือ เป็นการรู้ การเห็นประจักษ์ในความจริงนั้น ๆ ด้วยตนเอง หรือเป็นอัตตประจักษ์ ตามนัยนี้ สิ่งทีถือว่ามีจริงนั้นจะต้องตอบสนองหรือตรงกับความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ (correspondent with facts) จึงนับได้ว่าพุทธปรัชญานั้นยอมรับทฤษฎีความจริงแบบสมนัย (Correspondence Theory of Truth)

ตามทรรศนะนี้ ทั้งการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส (sense perception) และการรับรู้ที่เหนือประสาทสัมผัส (extrasensory perception -ESP) นั้นต่างก็มีวัตถุรองรับ (corresponding objects) คือมีสิ่งที่ถูกรู้จริง อย่างเช่น นรก-สวรรค์ นิพพาน ซึ่งไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยการรับรู้ทางประสาทสัมผัสนั้น ตามทรรศนะของพุทธปรัชญาแล้ว มันเป็นสิ่งที่มียุ่จริงสามารถจะเข้าถึงและรับรู้ได้โดยตรงด้วยการรับรู้พิเศษที่อยู่พ้นจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัสธรรมดา (ESP) โดยการเข้าสัมผัสกับความจริงนั้น ๆ เป็นการรู้ด้วยจิตในลักษณะของการหยั่งรู้ แทะทะลุเข้าไปถึงความจริงนั้นโดยตรงในรูปแบบของประสบการณ์เชิงหยั่งรู้ (intuitive experience) แต่ความรู้ที่ได้จากการหยั่งรู้ (intuitive knowledge) นี้ไม่ได้เป็นสิ่งที่เหนือธรรมชาติ (supernatural) หรือนอกประสบการณ์ (transempirical) เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่สามารถรู้จักได้ด้วยประสบการณ์พิเศษซึ่งเป็นผลของการพัฒนาจิต (mind) อันเป็นไปตามกระบวนการของเหตุและผล แต่เนื้อหา (content) ของประสบการณ์หรือสิ่งที่เรารู้ไม่ได้เป็นความจริงสูงสุด (ultimate reality)

แม้ว่าในทางฝ่ายพุทธจะถือว่า ความรู้และความจริงนั้นเป็นสิ่งที่สามารถพิสูจน์ทดสอบได้ (verifiable) โดยที่ความรู้ระดับสามัญส่วนใหญ่ นั้นสามารถพิสูจน์ทดสอบได้ว่าเป็นจริงด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ในขณะที่ความรู้ระดับสูงพิสูจน์ทดสอบได้ด้วยประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัสธรรมดา (ประสาทสัมผัสทั้ง 5) และเห็นว่า การฝึก และการปฏิบัติทางจิตเพื่อให้เกิดสมรรถภาพพิเศษในการรู้ในลักษณะของการเข้าสัมผัสกับความจริงโดยตรง หรือเพื่อให้เกิดความรู้แบบการหยั่งรู้ (intuitive knowledge) หรือญาณทัสสนะนั้นจะเป็นสิ่งจำเป็น (necessary) สำหรับการเข้าถึงและพิสูจน์ความจริงระดับสูงนั้นด้วยตนเอง แต่ญาณหรือการรู้ในลักษณะของการหยั่งรู้ นี้ก็ไม่เพียงพอ (insufficient) สำหรับความหลุดพ้น (salvation) ตามนัยของพุทธปรัชญา การรู้แจ้งเห็นแจ้งสิ่งต่าง ๆ อย่างที่มันเป็น (ฮากูตาญาณทัสสนะ) ซึ่งมีได้ด้วยวิถีของญาณนั้นก็เพียงวิถี (means) ที่จะนำไปสู่เป้าหมาย (ends) แต่ไม่ได้เป็นเป้าหมายในตัวเอง เพราะในพุทธศาสนาเป้าหมายมีอย่างเดี๋ยวนั้นคือ นิพพานหรือความหลุดพ้นจากทุกข์

อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่น่าสังเกตเกี่ยวกับการรู้ในลักษณะพิเศษนี้ก็คือ พุทธปรัชญาไม่ได้เห็นว่าความรู้โดยการหยั่งรู้นั้นเป็นการรู้ในลักษณะที่ลึกลับ (mystical intuition) ไม่สามารถอธิบายได้ เพราะตามหลักการของฝ่ายพุทธ การรู้ในลักษณะนี้เป็นผลของการเพียรฝึกปฏิบัติจิตตามคำสอน คำแนะนำอย่างเป็นขั้นตอน ไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยบังเอิญ และแม้ว่าการรู้ด้วยจิต ซึ่งเป็นอายตนะที่ 6 ที่เรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่าการรับรู้พิเศษ (ESP) นั้นจะเป็นปัจจัยตั้ง คือเป็นประสบการณ์ที่รู้ได้เฉพาะตน มันก็ไม่ได้หมายความว่าความรู้ชนิดนี้จะไม่สามารถสื่อสารได้ (incommunicable) หรือเป็นอัตนัย (subjective) เพราะผู้ที่ได้พัฒนาสมรรถนะในการรู้จนมีความสามารถในการรู้ความจริงระดับสูงนั้นแล้ว จะเห็นความจริงนั้น ๆ ได้ถูกต้องตรงกัน ความรู้ในระดับสูงนี้จึงไม่ได้เป็นสิ่งที่เป็น

ประสบการณ์เฉพาะตน (private) แต่เป็นสาธารณะ (public) และเป็นสากล กล่าวได้ว่า มันเป็นสิ่งที่ไม่ได้อยู่บนประสบการณ์ แต่อยู่บนไวยากรณ์ทางภาษาที่จะอธิบายให้รู้ได้ การจะรู้และเข้าใจความจริงนี้อย่างสมบูรณ์จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อบุคคลได้มีการประพฤติปฏิบัติและพัฒนาสมรรถนะในการรู้ของตนเองจนสามารถมีประสบการณ์และการเห็นด้วยตนเองโดยตรงเท่านั้น

จากลักษณะทั้งหมดที่ได้กล่าวมา และการให้ความสำคัญกับประสบการณ์โดยถือว่ประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญของความรู้ แม้ว่าพุทธศาสนาจะมีลักษณะหลายอย่างที่อาจทำให้มองและเข้าใจได้ว่า ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเป็นได้ทั้ง ปฏิบัตินิยม ปฏิฐานนิยม วัตถุประสงค์นิยม เหตุผลนิยม แต่เมื่อได้พิจารณาในรายละเอียดอย่างลึกซึ้ง และดูภาพรวมของพุทธปรัชญาแล้วก็จะเห็นได้ว่าลักษณะเหล่านั้นล้วนเป็นลักษณะรอง หรือเป็นการมองในเพียงบางส่วนและในบางแง่มุม หากเราจะมองภาพรวมและจัดลำดับความสำคัญทางญาณวิทยา หรือความมาก่อนทางญาณวิทยา (epistemic priority) แล้ว การให้ประสบการณ์เป็นพื้นฐานของความรู้โดยถือว่ประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้ อีกทั้งยังเป็นหลักตัดสินทั้งความจริงและความรู้นั้น ทำให้ประสบการณ์นั้นเป็นจุดแกนหรือหัวใจของญาณวิทยาในพุทธปรัชญา

อย่างไรก็ตาม ทรรศนะเกี่ยวกับความรู้ของพุทธปรัชญาก็มีลักษณะที่ควรแก่การสังเกตประการหนึ่งคือ พุทธปรัชญาไม่ได้ยึดประสบการณ์เป็นหลักแต่อย่างเดียว แม้ว่าประสบการณ์นั้นจะมีความสำคัญเป็นเบื้องต้น มันก็เป็นสิ่งที่จำกัด และเนื่องจากประสาทสัมผัสและการรับรู้ของมนุษย์นั้นมีขีดจำกัด ความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ของเราจึงเป็นสิ่งจำกัดด้วย

ในพุทธปรัชญาเราจึงเห็นว่ามี การยอมรับการใช้เหตุผล หรือ โยนิโสมนสิการ ซึ่งเทียบได้กับการคิดพิจารณาไตร่ตรอง วิเคราะห์ (analysis) ด้วยปัญหาว่าเป็นสิ่งที่มีบทบาทในการนำมาซึ่งความรู้ด้วย เช่นกัน ในแง่ที่มีนเป็นองค์ประกอบช่วยให้ความรู้ของเราอยู่ในระดับที่เหนือกว่าการมีศรัทธาอันเป็นการอาศัยปัจจัยภายนอกซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงเสื่อมคลายได้ เพราะการใช้เหตุผล การรู้จักคิดด้วยสติปัญญาของตนเอง นั้นในแง่หนึ่งก็คือการสร้างปัจจัยภายในที่มั่นคงที่ทำให้บุคคลพึ่งตนเองได้ในการที่จะเข้าถึงความรู้

แต่เนื่องจากล้าพียงการใช้เหตุผลวิเคราะห์นั้นไม่สามารถแสดงได้ว่า สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นจริง เราจึงจำเป็นต้องมีการพิสูจน์ทดสอบให้เห็นจริง ด้วยประสบการณ์ของตนเอง เพื่อให้รู้ (know) ให้เห็น (see) และ ประจักษ์ (realize) ว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นจริง ดังนั้นตามนัยของพุทธปรัชญานอกเหนือจากการเป็นจริงแล้ว การสามารถพิสูจน์ได้ว่าจริงด้วยประสบการณ์ของตนนั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะกำหนดว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นความรู้หรือไม่

สรุปได้ว่า สำหรับพุทธปรัชญาทั้งเหตุผลกับประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัสนั้นต่างก็มีส่วน มีบทบาทในการนำมาซึ่งความรู้ด้วยกัน แต่เนื่องจากทั้งเหตุผลและประสบการณ์ต่างก็มีความจำกัดอยู่ในตัวของมันเอง ล้าพียงแต่เหตุผลหรือประสบการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเพียงอย่างเดียวจึงไม่สามารถให้ความรู้ที่สมบูรณ์แก่เราได้ พุทธปรัชญาจึงยอมรับทั้งประสบการณ์และเหตุผล โดยให้ประสบการณ์มีบทบาทสำคัญในการเป็นพื้นฐานของความรู้ และให้เหตุผลมีบทบาทรองในฐานะเป็นตัวช่วยเพื่อให้ความรู้ของเราเป็นความรู้ที่สมบูรณ์ (complete knowledge)

อนึ่ง ทรรศนะเกี่ยวกับความรู้ของพุทธปรัชญานั้นเกี่ยวโยงกับทรรศนะการมองโลกตามแบบพุทธที่ว่า สิ่งต่าง ๆ ในโลกนั้นไม่มีสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอนทุกอย่างล้วนเป็นทุกข์ คือไม่สามารถดำรงอยู่ในสถานะเดียวได้ตลอดไป และปราศจากตัวตนที่เป็นอมตะและไม่เปลี่ยนแปลง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเป็นการมองโลกตามแนวหลักไตรลักษณ์

หากมองตามแนวนี้ ทุกสิ่งในโลกนั้น ไม่มีสิ่งใดที่จริงแท้ ที่เราเห็นกันว่า สิ่งต่าง ๆ มีอยู่ เป็นตัวเป็นตน เป็นนั้น เป็นนี้ นั้นเป็นการสมมติ เป็นการบัญญัติกันขึ้น เพื่อให้เราสามารถรู้ เข้าใจได้ตรงกัน และดำเนินชีวิตไปได้เป็นปกติ มันเป็นความจริงในชั้นสมมติสัจจะ (conventional truth) แม้ในชั้นสมมติบัญญัตินั้นเราจะถือกันว่า มีสัตว์ มีบุคคล มีตัวตนอยู่จริง ๆ ไม่ได้เป็นเพียงมายา แต่หากกล่าวตามความจริงในระดับที่ได้พิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว ทุกสิ่งนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มนุษย์ไม่ใช่อัตตา สิ่งทั้งหลายในโลกที่เที่ยงแท้ นั้นไม่มีอยู่ ตัวตนที่แท้จริงไม่มี มันเป็นแต่เพียงการอาศัยส่วนต่างๆ ประกอบกันขึ้นมา ความจริงดังกล่าวจัดเป็นความจริงระดับสูง หรือปรมาตถสัจจะ (ultimate truth)

เนื่องจากพุทธปรัชญามองว่าความจริงมี 2 ระดับ คือความจริงระดับสมมติ กับ ความจริงในระดับปรมาตถ์ และความรู้ตามนัยของพุทธปรัชญา คือการรู้สิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ความรู้ในทรรศนะนี้จึงมี 2 ระดับเช่นกัน คือ ความรู้ระดับสามัญ (worldly knowledge) และความรู้ระดับสูง (ultimate knowledge) ตามนัยของพุทธธรรม ความรู้ทั้ง 2 ระดับนี้นิยามได้ว่า คือ ความเชื่อที่สอดคล้องกับความเป็นจริงอันได้ผ่านการพิสูจน์ทดสอบว่าจริงแล้วด้วยประสบการณ์ของตนเอง (Knowledge is personally verified true belief.)

ด้วยเหตุที่พุทธปรัชญาถือว่าสิ่งที่จะจัดว่าเป็นความรู้ได้นั้นจะต้องเป็น
 สิ่งจริง และได้ผ่านการพิสูจน์ทดสอบด้วยประสบการณ์ของตนเองจนเห็น
 ประจักษ์แจ้งว่าเป็นเช่นนั้นจริง ความรู้จึงจำกัดอยู่เพียงเท่าที่ประสบการณ์
 ของเราจะไปถึง อะไรที่เราไม่สามารถมีประสบการณ์ได้หรือประสบการณ์
 ไปไม่ถึง เราก็ไม่สามารถรู้ได้ แต่เนื่องจาก "ประสบการณ์" ในพุทธปรัชญา
 นั้นใช้ในความหมายกว้าง คือ นอกจากจะหมายถึงสิ่งที่เราประสบด้วยประสาท
 สัมผัสทั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แล้ว ยังหมายรวมถึงสิ่งที่เราประสบ
 หรือรับรู้ด้วยจิตด้วย ดังนั้นขอบเขตของความรู้ของพุทธปรัชญาจึงกว้างกว่า
 ของพวกประสบการณ์นิยมส่วนใหญ่ยกเว้นประสบการณ์นิยมของเบรันทาโน (ซึ่งได้
 กล่าวเปรียบเทียบแล้วโดยละเอียดในบทที่ 4) ที่ยอมรับเฉพาะประสบการณ์ทาง
 ประสาทสัมผัส กล่าวคือ เขตแดนของความรู้ของพุทธปรัชญานั้นจะไม่ใช้เฉพาะ
 สิ่งที่เกิดขึ้นได้ (observable entities) ด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย หรือรู้ได้
 ด้วยประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส แต่จะรวมไปถึงสิ่งที่สังเกตไม่ได้
 (unobservable entities) ที่รู้ได้ด้วยประสบการณ์ที่พ้นจากประสาทสัมผัส
 ธรรมดา (extrasensory experience) ด้วย เนื่องจากพุทธปรัชญาถือว่า
 อายตนะภายในนั้นมี 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยอายตนะอย่าง
 ที่ 6 คือ จิต หรือมโนวิญญาณซึ่งเป็นการรับรู้ด้วยจิต (mental perception)
 นั้นเป็นการรู้ในลักษณะของการที่จิตแหวกวงล้อมของประสาทสัมผัสทั้งห้าออกไปรับรู้
 ความจริงระดับสูงโดยตรง เช่น การรับรู้เหตุการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นในที่ห่างไกล
 การรู้เสียงที่เกิดขึ้นในที่ห่างไกล การกำหนดรู้ความรู้สึกนึกคิดของผู้อื่น การรู้
 เหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต การระลึกถึงเหตุการณ์ในอดีตชาติได้นั้นเป็น
 ปรากฏการณ์ที่อยู่เหนือการรับรู้ของประสาทสัมผัสธรรมดาที่ชาวพุทธรู้จักและยอมรับ
 กันมานานแล้วในชื่อของอภิญา แต่ชาวตะวันตกเพิ่งจะมารู้จักกันในนามของ การ
 รับรู้พิเศษ (extrasensory perception-ESP) หรือประสาทสัมผัสที่ 6 (sixth
 sense) และเป็นที่ยอมรับกันเมื่อไม่นานมานี้

จากประเด็นต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องกับความรู้ตามที่ได้กล่าวมานี้ มันแสดงให้เห็นว่าพุทธปรัชญานั้นให้ความสำคัญกับประสบการณ์ และมีท่าทีแบบประสบการณ์นิยมในการมองพิจารณาปัญหาและความเป็นจริง อย่างไรก็ตาม การตอบปัญหาที่ว่า "ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่?" โดยพิจารณาแต่ข้อเท็จจริงดังกล่าว และมองข้ามความจริงอันเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องบางอย่าง คือ การใช้คำที่เกี่ยวข้องในหลายระดับ และในความหมายที่แตกต่างกันไปในนั้นก็ทำให้เราได้ทรรศนะและคำตอบที่ไม่ครบถ้วนถูกต้องสมบูรณ์ได้

สำหรับทรรศนะของผู้วิจัย กับ ชยติลเลเก นั้น หากดูเพียงผิวเผินนั้นก็ดูคล้ายกับว่าเหมือนกัน คือ ต่างก็มองว่าทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญานั้นเป็นประสบการณ์นิยม แต่หากพิจารณาในรายละเอียดแล้วจะเห็นว่าแตกต่างกันทั้งในส่วนของ คำตอบ เหตุผล และวิธีการพิสูจน์สมมติฐาน กล่าวคือ แม้ผู้วิจัยจะเห็นว่า ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาจัดเป็นประสบการณ์นิยม เพราะพุทธปรัชญาถือว่าประสบการณ์นั้นเป็นที่มาของความรู้ แต่เนื่องจากพุทธปรัชญาถือว่า เหตุผลก็เป็นสิ่งที่มีบทบาทช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้เช่นกัน เราจึงควรจะกล่าวลงไปให้ชัดเจนว่า ในกรณีที่พุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิมนั้น จะเป็นในความหมายของ ประสบการณ์นิยมอย่างอ่อน (Mild Empiricism) ที่ถือว่า ประสบการณ์เป็นที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้

นอกจากนั้นแล้ว เหตุผล หรือ วิธีการอ้างเหตุผลที่นำไปสู่บทสรุปที่ว่า ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิมนั้นก็ต่างกัน กล่าวคือ ชยติลเลเกเห็นว่า พุทธปรัชญาจะเป็นรูปแบบหนึ่งของประสบการณ์นิยมได้ หากเราปรับเปลี่ยนการใช้คำ "ประสบการณ์นิยม" ให้หมายความรวมถึงความรู้ที่ได้จากประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสด้วย อีกนัยหนึ่งก็คือ ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาจะจัดเป็นประสบการณ์นิมนั้นจำเป็นจะต้องมีการปรับเปลี่ยนความหมายของ

"ประสบการณ์นิยม" ให้อ้างอิง ในขณะที่ยุติเห็นว่า พุทธปรัชญานั้นจะจัดเป็น ประสบการณ์นิยมได้โดยไม่ต้องมีการปรับเปลี่ยนความหมายของ "ประสบการณ์นิยม" เพราะในประสบการณ์นิยมทางตะวันตกเองนั้นก็ปรากฏมีการยอมรับ ประสบการณ์ที่ไม่ได้มาจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 เช่น การยอมรับการหยั่งรู้ ว่าเป็นประสบการณ์ตรงที่เป็นที่มาของความรู้ด้วยเช่นกัน

อนึ่ง ในการอ้างเหตุผลสนับสนุนการเป็นประสบการณ์นิยมของ พุทธปรัชญานั้น ผู้วิจัยได้ใช้การศึกษาและสืบค้นหาประสบการณ์นิยมของตะวันตก ซึ่งมีลักษณะที่ยอมรับประสบการณ์ที่นอกเหนือจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 โดยการให้ ข้อโต้แย้งว่า หากประสบการณ์นิยมในทางตะวันตกก็มีการใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้างที่ยอมรับเอาการรับรู้ทางจิต และการรับข้อมูลเกี่ยวกับโลก โดยทางอื่นที่ไม่ใช่เฉพาะทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 เข้าเป็นประสบการณ์ด้วย โดยมองในแง่ที่ว่ามันเป็นการประสบด้วยตัวเราเอง เป็นประสบการณ์ตรง เช่น ทรศณะของ ฟรานซ์ เบรันทาโน ที่ยอมรับการหยั่งรู้ในลักษณะที่เป็น ความเข้าใจโดยตรงว่าเป็นที่มาของความรู้ด้วยทางหนึ่ง โดยมองในแง่ที่ว่า มันเป็นการรู้ในลักษณะที่เป็นประสบการณ์ภายใน (inner experience) ซึ่งเป็นประสบการณ์ตรง

ทรศณะของ วิลเลียม เจมส์ ที่ถือว่าประสบการณ์ทางศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่อยู่เหนือประสาทสัมผัสนั้นก็จัดว่าเป็นการรู้ด้วย เนื่องจากมันเป็น ประสบการณ์ตรง

และ คำ "ประสบการณ์นิยม" นั้นจริง ๆ แล้วก็ไม่ได้หมายถึงหลักการที่ยอมรับ เฉพาะประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส หรือ Sensualistic Empiricism เท่านั้น แต่ยังยอมรับสิ่งที่อยู่ในจิต หรือสิ่งที่รู้ได้ด้วยจิต ดังคำนิยาม "ประสบการณ์นิยม" ของ ดี.ดี. รูนส์ ใน Dictionary of Philosophy ดังได้อ้างแล้วนั้น พุทธปรัชญาซึ่งใช้ "ประสบการณ์" ตามความหมายอย่าง

กว้างในลักษณะนี้ ก็จะต้องจัดเป็นประสบการณ์นิยมได้เช่นกัน

นอกจากความแตกต่างในประเด็นดังกล่าวแล้ว ท่าที ตลอดจนวิธีการตอบปัญหาของ ชยติลเลเก กับผู้วิจัยก็ต่างกัน กล่าวคือ ชยติลเลเก เลือกใช้การตอบปัญหาว่าญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่ในลักษณะของ เอ็กซ์วาที คือ ใช้วิธีการตอบโดยส่วนเดียว โดยตอบชี้ลงไปเลยว่า ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยม (ในทุกกรณี) โดยมีข้อพิเศษอยู่ตรงที่ว่าเราจะต้องปรับเปลี่ยน (modify) ความหมายของคำ "ประสบการณ์นิยม" ให้หมายความว่าหลักการที่ถือว่าความรู้^{นั้น}ได้จากประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัสด้วย

ในขณะที่ผู้วิจัยเห็นว่า การปรับเปลี่ยนความหมายของคำ "ประสบการณ์นิยม" ให้หมายถึงหลักการที่ถือว่าความรู้^{ทั้ง}หลาย^{นั้น}ได้มาจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส และประสบการณ์เหนือประสาทสัมผัส^{นั้น}ไม่ได้เป็นสิ่งเดียวที่จะทำให้ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยม กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การเป็นประสบการณ์นิยม หรือไม่เป็นประสบการณ์นิยมของพุทธปรัชญา^{นั้น}ไม่ได้อยู่ที่การเปลี่ยนแปลงแก้ไขความหมายของ "ประสบการณ์นิยม" ตามที่ชยติลเลเก กล่าวแต่เพียงอย่างเดียว แต่มันยังอยู่กับข้อเท็จจริงที่ว่าในกรณีหรือในบริบท (context) นั้น ๆ เราใช้คำ "ประสบการณ์" ในความหมายกว้างหรือแคบ และใช้ "ประสบการณ์นิยม" ตามความหมายอย่างอ่อน หรือตามความหมายที่เคร่งครัด

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเห็นว่า ข้อเท็จจริงและองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง^{นั้น}ทำให้การตอบปัญหานี้โดยกล่าวสรุปลงไปเป็นอย่างเดียว เป็นคำตอบแบบสำเร็จรูปตายตัวลงไปว่าพุทธปรัชญา" เป็น"หรือ"ไม่เป็น"ประสบการณ์นิยม^{นั้น}ไม่ใช่วิธีที่เหมาะสมที่จะทำให้เราได้คำตอบที่ถูกต้องสมบูรณ์ ทั้งในแง่ของทฤษฎีและรายละเอียดที่เกี่ยวข้อง

ดังนั้นวิธีที่เหมาะสมที่สุดก็คือ การพิจารณาตอบตามบริบทของคำที่ใช้ เป็นกรณี ๆ ไป กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ใช้การจำแนกและแยกประเด็นให้ชัดเจน แล้วตอบแบบ วิถีชวาท และด้วยการใช้วิธีการดังกล่าว เราก็จะตอบปัญหา "ญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเป็นประสบการณ์นิยมหรือไม่?" ได้ว่า

ในกรณีที่ "ประสบการณ์" ของพุทธปรัชญาใช้ในความหมายกว้าง คือหมายถึงทั้งประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส กับ ประสบการณ์ที่เหนือประสาทสัมผัส และพุทธปรัชญาให้ความสำคัญกับประสบการณ์ในฐานะเป็นพื้นฐานและที่มาของความรู้ โดยไม่ได้ปฏิเสธบทบาทของเหตุผลในการช่วยให้ได้มาซึ่งความรู้ แต่ในขณะเดียวกันก็เห็นว่าเหตุผลมีบทบาทรอง สำหรับในกรณีที่เราใช้ "ประสบการณ์นิยม" ตามความหมายอย่างอ่อน คือถือว่า ประสบการณ์เป็น ที่มาที่สำคัญที่สุดของความรู้ ทฤษฎีความรู้ของพุทธปรัชญาเถรวาทก็จัดได้ว่า เป็นประสบการณ์นิยม แต่ในกรณีที่เราใช้ "ประสบการณ์นิยม" ในความหมายที่เคร่งครัดว่า ประสบการณ์เท่านั้นที่เป็นที่มาของความรู้ ญาณวิทยาของพุทธปรัชญา ก็ไม่อาจจัดได้ว่า เป็นประสบการณ์นิยม